

AV JOHS. ANDENÆS

Borges Tidende 28/9-95

Var rettsoppjøret rettferdig?

Dette er spørsmålet Baard Borge stiller i sin kronikk i lørdags-BT. Det er et stort spørsmål, og den som har nærmere kjennskap til oppjøret vet at det ikke kan besvares med et enkelt ja eller nei. Men Borge konkluderer kategorisk med at oppjøret ikke var rettferdig. Slike kategoriske dommer avhenger av det rettferdighetsbegrep som virkeligheten blir målt med. Det har derfor grunner Borge fører i marken for sin dom.

Han nevner innledningsvis at oppjøret tok lang tid, og at de tidlig dømte sannsynligvis fikk strengere straffer enn de som ble dømt senere i oppjøret, fordi gemyttene i opinionen kjølnet etter hvert og domstolens praksis ble mindre streng enn den hadde vært høsten 1945.

Dette er ubestridt, særlig for frontkjempernes vedkommende, og det ble også offentlig erkjent da Justisdepartementet i januar 1948 oppnevnte et eget utvalg («Benådningsutvalget») til å få rett på ulikheten ved nedsettelse av straffene for de tidlig dømte ved benådning.

For øvrig er det tre punkter som Borge tar opp. Jeg skal behandle dem i tur og orden.

(1) **Regionale variasjoner.** Borge mener at domstolens praksis sannsynligvis varierende regionalt. Dommen var hardest der motsetningene hadde vært sterkeste. De var derfor trolig hardere i byene enn på bygde-ene, og hardere på Vestlandet enn på Østlandet.

Dette høres ikke helt urimelig ut, men som Borge selv innrømmer, er det noe vi ikke har sikker kunnskap om. Det blir derfor nok så løse spekulasjoner. Store lokale variasjoner kan det for øvrig ikke ha vært, fordi det i alle viktige typer av saker var Høyesterett som med virkning for hele landet slo fast prinsippene for straffutmålingen.

... det stemmer godt med rettsoppfatningen hos folk flest at utdanning og posisjon medfører økt ansvar

(2) **Yrkesgrupper ulikt behandlet.** Her er det forskjellige ting som Borge nevner. Noen grupper hadde vært utsatt for sterkt press for å gå inn i NS, det gjaldt særlig politiet. Derfor ble denne gruppen mildt behandlet for medlemskap. Men praksis var, mener Borge, ikke konsekvent. Offentlige tjenestemenn ble generelt utsatt for press for å gå inn i NS, men ikke desto mindre var det straffeskjerpende å ha vært offentlig tjenestemann. Det ble begrunnet med at en måtte kunne stille ekstra store krav til lojalitet hos offentlig ansatte.

Det fortoner seg absurd å gi Henry Oliver Rinnan (bildet) og hans medhjelpere mildere straff fordi de hadde...

Embetsmenn ble som regel bedømt strengere enn sine underordnede for NS-medlemskap, fordi en embetsmann i kraft av sin utdanning og posisjon burde ha vært bedre enn å gi etter for presset fra NS.

Stort sett er vel denne faktiske beskrivelse riktig, selv om det alltid ble foretatt en individuell bedømmelse av den enkelte tiltalte. Men var den praksis Borge beskriver urettferdig? Jeg mener det er svært godt med rettsoppfatningen hos folk flest at utdanning og posisjon medfører økt ansvar.

(3) **Sosial slagside.** I motsatt retning går Borges tredje angrepspunkt, at det synes som om rettsoppjøret fikk en sosial slagside. Han peker på at de fleste av dem som fikk dødsstraff, var ufaglærte arbeidere i 20-årene. Henry Rinnans angiverorganisasjon førte til 10 dødsdommer. Bandens virksomhet hadde ført til at over ett tusen aktive deltagere i den norske motstandsbevegelse ble avslørt og arrestert, flere hundre ble underkastet brutal og planmessig tortur, og minst 80 mistet livet. Henry Rinnan ble personlig dømt for 13 mord. Henry Rinnans organisasjon, sier Borge, besto nesten utelukkende av personer med lav sosial status, inkludert Rinnan selv.

Rekrutteringen til kriminalitet har en sosial slagside, og det avspeiler seg naturlig nok i sammensetningen av de domfelte

Også fengselsstraffen mener Borge trolig rammet sosialt. Et ille-

tall av dem som fikk fengselsstraff hadde båret våpen for nasjonalsosialismen (frontkjemper; stats- og grensepolitifolk, hirdmenn som hadde båret våpen og vakter som hadde mishandlet fanger). Det heter om dette: «Unge menn med liten utdanning var sannsynligvis overrepresentert i alle de nevnte kategoriene.»

Fremstillingen tyder på at Borge mener at oppjøret har sosial slagside fordi de domfelte ikke fordelte seg forholdsmessig på de forskjellige samfunnsgrupper. Det roper, lite kjennskap til vanlig strafferettspleie. Ut fra en slik forestilling har all anvendelse av straff en sosial slagside. Kriminologisk forskning viser at lav utdanning og sosial status og vanskelige oppvekstforhold medfører en økt risiko for å havne i kriminalitet. Trygg økonomi, gode oppvekstvilkår og god utdannelse reduserer risikoen. Man kan si at rekrutteringen til kriminalitet har en sosial slagside, og det avspeiler seg naturlig nok i sammensetningen av de domfelte. Om det er riktig, som Borge sier, at Rinnan-banden, inkludert Rinnan selv, nesten utelukkende besto av personer med lav status, hva så? Burde man av den grunn, for å hindre at oppjøret fikk sosial slagside, ha unnlatt å legge den straff som grovheten av det straffbare forhold tilsa? Eller skulle man på en eller annen måte ha sørget for at vi fikk flere dødsstraffer og lange fengselsdommer i andre sosialgrupper? Begge deler fortoner seg absurd.

Det er nok mangt ved rettsoppjøret som kan kritiseres, det motsatte ville være nesten utenkelig. Men det som Borge trekker frem i sin kronikk, virker særdeles lite overbevisende som grunnlag for hans bastante konklusjon. Borge omtaler også min rolle i oppjøret og min bok «Det vanskelige oppjøret» fra 1979. Jeg kan ikke helt kjenne meg igjen i omtalen. Jeg

108611

de lavere sosial status, hevder kronikøren.

kan ikke helt kjenne meg igjen i pratalen. Selv oppfattet jeg meg nok like mye som en person på kritikersiden som på anklagersiden. Foruten å delta i den offentlige diskusjon fungerte jeg i en slags rådgiverrolle for riksadvokatembetet i de første måneder etter frigjøringen, da oppgjøret tok form. Jeg hadde den tilfredsstillende at enkelte av mine kritiske synspunkter i noen grad fikk gjennomslag og bidro til at oppgjøret ble et mindre ubarmhjertig enn det opprinnelig var lagt opp til.

Enkelte av mine kritiske synspunkter bidro til at oppgjøret ble mindre ubarmhjertig enn det opprinnelig var lagt opp til

Borge mener at det har vært liten interesse for å analysere oppgjøret, og at noe av forklaringen er at det har vært et tabuemne. Jeg synes ikke det er treffende.

I 1955 nedsatte regjeringen et utvalg, hvor det var med både jurister og historikere, for å samle det historiske materiale om landssvikoppgjøret. Innstillingen «Om landssvikoppgjøret» ble lagt frem i 1962. Den er meget omfattende, og er en uuttømmelig kilde av opplysninger både om de faktiske forhold og om den debatt som hadde vært ført. I overensstemmelse med sitt oppdrag avstod utvalget fra å gi noen vurdering av oppgjøret. Det var enighet om at en slik vurdering ikke kunne gjøres før man kunne se hele oppgjøret i historisk lys, og at det den gang heller ikke var mulig å få sammensatt et

utvalg som representerte den nødvendige sakkyndighet uten selv å ha medvirket ved rettsoppgjøret.

Senere har yngre historikere behandlet enkelte sider av oppgjøret. Nils Johan Ringdal har behandlet politiet, Guri Hjeltnes avisoppgjøret, Dag Ellingsen noen sider av det økonomiske landssvikoppgjøret. At ingen har våget seg på den kjempeoppgave å gi en totalanalyse av oppgjøret har måttet være forstøtende. Danmark har imidlertid en slik omfattende redegjørelse i Ditlev Tamm's bok «Rettsoppjøret etter besættelsen» (1984, 828 sider). Tamm er både jurist og rettshistoriker, og gir en rikt dokumentert fremstilling av forberedelsen til rettsoppgjøret i Danmark og gjennomføringen av det. Boken har ingen mangel på kritiske kommentarer; på grunn av regjeringens forhandlingspolitikk i de første okkupasjonsår hadde oppgjøret i Danmark et vanskeligere utgangspunkt enn i Norge. Men de kategoriske dommer avholder Tamm seg fra. Det heter i hans sammenfatning og vurdering: «Gikk det godt, eller gikk det slett — var rettsoppgjøret for mildt eller for strengt? Det kan ikke gis et entydig svar på disse spørsmål. På de gitte premisser var det ikke mulig å gjennomføre et rettsoppgjør, som alle kunne være tilfreds med.»

Noe lignende kunne vel ha vært sagt om det norske oppgjøret.

Kronikk/kontaktpersoner:

Normann Kirkeide 55 21 46 03
Jan.H. Lunde 55 21 46 97